

Марина Касьянова
(м. Донецьк)

ГІРНИЧОРЯТУВАЛЬНА СЛУЖБА В ДОНБАСІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті на основі аналізу літератури та джерел проаналізовано становище гірничорятувальної служби в Донбасі в роки Другої світової війни. Виділено позитивні й негативні наслідки, яких зазнала служба.

Ключові слова: гірничорятувальна служба, гірнична справа, рудник, респіратор, техніка безпеки.

Радянські часи пов'язують зі складними періодами, які ознаменувалися подіями революції, Другої світової війни та ін. У цей період великих змін зазнала й промисловість, зокрема й вугільна. Зміни, які відбувалися в гірничій промисловості, призвели й до змін у діяльності гірничорятувальної служби.

За радянського часу питанням гірничорятувальної справи стали приділяти значно більше уваги, унаслідок чого з'являються систематизовані, ґрунтовні праці. Так, до проблем виділення приміщень для станцій, забезпечення гірничорятувального персоналу житлом, інвентарем, транспортом звертаються в працях В. А. Фадеєв "Будівництво гірничорятувальних станцій" [1], "Гірничорятувальна справа в рудничній промисловості" [2], М. Б. Левенец "Рятувальна справа в рудниках" [3].

Проблеми поганої техніки безпеки та шляхи її покращення, масові нещасні випадки на підприємствах висвітлено у працях Б. Ф. Гріндлера "Про попередження масової загибелі гірничих робітників під час вибухів та пожеж на копалинах" [4], С. Я. Хейфіца "Гірничий надзор та правила безпеки у вугільних шахтах" [5] та книгах "Правила безпеки в гірничій промисловості" [6], "Винаходи та вдосконалення з техніки безпеки в гірничій промисловості" [7].

Загальні питання про організацію гірничорятувальної справи висвітлено в книгах "Гірничорятувальна справа в СРСР" [8], "Гірнична промисловість України. 1917-1957" [9].

Незважаючи на те що праці писали гірничі інженери, їхні доробки значно доповнили та розширили історіографічну базу. Джерельну основу статті склали матеріали періодичної преси, що зберігаються в Харківській обласній бібліотеці ім. Короленка, Санкт-Петербурзькій обласній бібліотеці ім. Салтикова-Щедріна, архіві Донецької області.

Мета статті – з'ясування розвитку гірничорятувальної служби в Донбасі в роки Другої світової війни. Для повного аналізу стану гірничорятувальної служби представлено стан гірничорятувальної справи за радянський період.

Для посилення гірничорятувальних служб, підтримання на високому рівні боєздатності підрозділів і дисципліни особового складу планували переведення гірничорятувальної справи на воєнізований стан. Воєнізація здійснювалася поступово й була завершена постановою РНК СРСР від 7 січня 1934 р. [10]. Гірничорятувальні станції стали йменуватися "Воєнізовані гірничорятувальні частини" (ВГРЧ). ВГРЧ обслуговувалися згідно з вимогами правил безпеки підприємств гірничодобувної промисловості як у період будівництва, та і при їх експлуатації. Несення служби стало регламентуватись уставами, положеннями, інструкціями. Особовий склад отримав додаткові пільги до переліку, який установлено для гірників, підвищилися вимоги до працівників командного та рядового складу, до рівня їхньої теоретичної, практичної та фізичної підготовки. Почали видавати спеціальний "Збірник праць і матеріалів із гірничорятувальної справи". Аналіз причин виникнення тяжких аварій, опис перебігу ліквідації із висновками, пропозиціями та рекомендаціями видавався у вигляді

інформаційних матеріалів, які направляли в підрозділи ВГРЧ та підприємства гірничодобувних галузей [11].

Періодично видавали матеріали про великі аварії та катастрофи на вугільних шахтах закордонних країн. Відповідальним за підготовку та видання цих матеріалів був Е. Е. Шуб. Підпорядкований йому відділ проводив велику організаційну роботу із забезпечення систематичного обстеження кам'яновугільних підприємств.

Методичне керівництво та контроль за діяльністю ВГРЧ здійснювали органи Державного гірничого технічного нагляду, а загальне керівництво – відповідні міністерства.

Організаційно-оперативними підрозділами ВГРЧ, здатними виконувати оперативні завдання з ліквідації аварій, були взводи. Для ліквідації аварій у шахтах вони повинні були виїжджати на місце події в складі не менше двох відділень.

Відділення – це первісна оперативна одиниця ВГРЧ, яка виконувала окремі завдання з ліквідації аварій. Воно здійснювало рятувальні роботи як самостійно, так і в складі взводу. Загальна кількість робітників відділення разом із командиром становила п'ять осіб.

На шахтах, небезпечних щодо газу, пилу або з раптовим вибухом газу, створювали гірничорятувальні пункти в складі не менше одного відділення і встановлювали цілодобове чергування працівників ВГРЧ у підземному гірничорятувальному пункті (ПГРП).

Окрім професійних гірничорятувальних частин, які виконували всі основні роботи з рятування людей і ліквідації аварій у шахтах, відбувалася підготовка добровільних другорядних гірничорятувальних команд (ДГК). Вони комплектувалися з робітників та інженерно-технічних працівників експлуатаційних ділянок та електромеханічних цехів. Чисельність цих команд повинна була бути такою, щоб у кожну зміну на кожній ділянці працював хоч один член рятувальної команди. Відповідальність за організацію та підготовку добровільних команд доручено головному інженерам шахт. Членів рятувальних команд забезпечували квартирами, які були розташовані неподалік від шахт. У ролі керівників та вчителів для рятувальних команд виступали досвідчені гірничі рятівники із складу ВГРЧ.

Добровільні рятувальні команди були тим резервом, із якого поповнювалися кадри професійних гірничих рятівників [12].

Таким чином, ВГРЧ можуть складатися з центральних воєнізованих станцій (ЦВГС), штабів воєнізованих гірничорятувальних частин (штабів ВГРЧ), окремих воєнізованих гірничорятувальних загонів (ОВГРЗ), воєнізованих гірничорятувальних загонів (ВГРЗ), окремих воєнізованих гірничорятувальних взводів (ОВГРВ), воєнізованих гірничорятувальних взводів (ВГРВ), окремих воєнізованих гірничорятувальних пунктів (ОВГРП), воєнізованих гірничорятувальних пунктів (ВГРП), підземних воєнізованих гірничорятувальних пунктів (ПВГРП) [13].

Для керівництва гірничорятувальною справою в регіонах були створені інспекції ВГРЧ. У 1933 р. у Горлівці була організована інспекція ВГРЧ Донбасу та Криворіжжя. Першим начальником воєнізованих гірничорятувальних частин Донбасу був кадровий військовий Ф. М. Грішин. У розпорядженні інспекції Ф. М. Грішина перебувало 9 гірничорятувальних загонів, створених на базі районних гірничорятувальних станцій. До складу загону входило декілька взводів, які перебували в районі розташування шахт та обслуговувалися взводами. Кожний взвод складався з декількох відділень, які комплектувалися з 5-6 бійців-респіраторщиків.

У 1938 р. інспекція була перенесена з Горлівки до Макіївки. Подібні інспекції були створені і в інших вугільних басейнах [35].

У зв'язку з воєнізацією особового складу у ВГРЧ був заснований інститут політичних комісарів, який відіграв позитивну роль у підвищенні працездатності та дисциплінованості особового складу. Очоловав політичний апарат Є. І. Івановський. За його ініціативою в Макіївці в 1934 році при 3-му ВГРЗ була створена перша школа командного складу, що було обумовлено гострою необхідністю спеціальної підготовки

керуючого складу ВГРЧ [36], бо на той час кадровий склад командирів загонів переважно був представлений гірничими техніками.

У передвоєнні роки почали створювати досвідчені виробничі бази для виготовлення гірничорятувального оснащення. Так, у Макіївці були побудовані механічні майстерні для виготовлення респіраторів та запасних частин до них. У всіх загонах велося будівництво та впорядкування гірничорятувальних приміщень, які включали комплекс службових, виробничих та житлових будівель.

Згідно із затвердженою "Інструкцією про порядок організації допоміжних команд на підприємствах паливної промисловості" від 2 липня 1939 р. на шахтах із найбільш досвідчених робітників почали створення таких команд [39].

У середині та кінці 30-х років було розроблено та введено в дію основні нормативні документи, які регламентували діяльність підрозділень ВГРЧ в аварійний та міжаварійний періоди: "Устав внутрішньої служби ВГРЧ", "Дисциплінарний статут", "Інструкція з організації і ведення гірничорятувальних робіт" та ін. [40].

У розвиток гірничорятувальної науки значний вклад зробили гірничі інженери, які очолювали НДЛ ВГРЧ, а також управління ВГРЧ різних басейнів: С. К. Трапезніков, Б. М. Левенец, Б. Ф. Гріндлер, Г. Г. Соболев, В. М. Сухаревський, М. П. Єременко, І. Л. Ніколенко та ін. Це люди, які в повному обсязі розуміли відповідальність за забезпечення безпеки гірничих робіт та рятування гірничих робітників під час аварії.

У роки Великої Вітчизняної війни науково-дослідницька діяльність ВГРЧ була призупинена. Багато оперативних та наукових робітників пішли на фронт. На ВГРЧ Донбасу уряд поклав важливе завдання з демонтажу та евакуації в східні райони гірничошахтного устаткування із затоплення й підриву шахт. Для виконання цих завдань зі складу командирів та респіраторщиків ВГРЧ була створена спецгрупа чисельністю 300 осіб, оснащення якої складали автотранспорт, стрілецька зброя, вибухові матеріали та різноманітні інструменти. Роботами керував начальник Головного управління військових спецчастин та протиповітряної оборони Наркомвугілля СРСР І. Л. Ніколенко. Фашисти, які окупували Донбас, так і не змогли налагодити видобуток вугілля.

Після звільнення Донбасу в 1943 р. розпочинається відбудова зруйнованих під час окупації промислових підприємств, зокрема й шахт. У відродженні вугільної промисловості Донбасу значну роль відіграли гірничі рятівники. Так, після виконання завдання спецгрупу І. Л. Ніколенко евакуювали на Схід для здійснення основної служби з ведення аварійно-рятувальних робіт і видобутку вугілля у вільний від чергування час у міжаварійні періоди. З діючої армії були демобілізовані спеціалісти-гірники, гірничі рятувальники. Дані про стан затоплених та загазованих виробіток добували гірничорятувальні відділення, що неодноразово ходили в розвідку. Одночасно створювали базу з випуску та ремонту гірничорятувального обладнання та дихальної апаратури з використанням евакуйованого верстатного парку, налагоджували гірниче машинобудування.

Зазначеною спецгрупою І. Л. Ніколенко було обстежено та розгазовано тисячі кілометрів гірничих виробіток, відкачано мільйон кубометрів води із затоплених шахт, відновлено зруйновані виробітки. З багатьох шахт Донбасу гірничі рятівники витягли трупи жертв, які були розстріляні фашистами. Окрім здійснення спеціальних робіт у відбудовчий період, гірничі рятівники виконували власні професійні функції з рятування шахтарів під час аварій, ліквідації аварій та їх наслідків.

Уже у вересні 1943 року працювало 148 шахт, із них дрібних – 141 та основних – 7. До кінця 1943 року кількість діючих дрібних шахт складала 308, а головних – 31.

Паралельно з відбудовою гірничої промисловості розпочинається й відновлення гірничорятувальної справи. У зв'язку з цим низка гірничорятувальних підрозділів повернулася до міста початкової служби. Розпочалася відбудова зруйнованих виробничих та житлових приміщень усіх гірничорятувальних загонів. Водночас значну увагу приділяли матеріальному забезпеченню гірничих робітників.

Відповідно до розпорядження РНК СРСР від 15 березня 1944 року була введена нова посадова платня робітникам ВГРЧ.

Велика Вітчизняна війна забрала значну кількість життів. Не повернулося й багато професійних робітників гірничорятувальної справи. Тому зрозуміло, що кадрів не вистачало. Цю проблему керівництво вирішувало організацією спеціальних курсів. У червні 1944 року відбувся перший випуск 24 слухачів чотиримісячних курсів, організованих при штабі ВГРЧ Донбасу.

Таким чином, у роки Другої світової війни гірничорятувальна справа зазнала перетворень, які мали як позитивні, так і негативні наслідки. Перевагами цього періоду було створення значної кількості нових допоміжних команд із робітників шахт. Недоліками виявилися недостатнє фінансування справи, незважання на техніку безпеки з боку адміністрації та самих працівників, брак освітніх закладів для підготовки кваліфікованих працівників, руйнівні умови війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Фаддеев В. А. *Строительство горноспасательных станций* / В. А. Фаддеев – Москва, 1934. – С. 14-20.
2. Фаддеев В. А. *Горноспасательное дело в рудной промышленности* / В. А. Фаддеев – Харьков, 1935. – С. 18-25.
3. Левенец Н. Б. *Спасательное дело в рудниках* / Н. Б. Левенец – Москва, 1931. – С. 43-53.
4. Гриндлер Б. Ф. *О предупреждении массовой гибели горнорабочих во время взрывов и пожаров на рудниках* / Б. Ф. Гриндлер – Издание Союзугля СССР, 1930. – С. 5-13.
5. Хейфиц С. Я. *Горный надзор и правила безопасности в угольных шахтах (1917-1967 гг.)* / С. Я. Хейфиц – Москва, 1968. – С. 3-19.
6. *Правила безопасности в горной промышленности.* – Москва, 1935. – Ч. 1. – С. 245-285.
7. *Изобретения и усовершенствования по технике безопасности в горной промышленности.* – Москва, 1932. – С. 3-17.
8. *Горноспасательное дело в СССР.* – Москва, 1938. – С. 7-15.
9. *Гірнична промисловість України. 1917-1957.* – Київ, 1957. – С. 3-59.
10. *Ліквідація аварій у вугільних шахтах. Теорія і практика* / В. В. Радченко, С. М. Смоленов, Г. М. Алейнікова та ін.; За заг. ред. Г. М. Алейнікової. – К.: Техніка, 1999. – С. 11.
11. Там само. – С. 11.
12. *Наставление по горноспасательному делу.* – Москва, 1970. – С. 8.
13. Там само. – С. 5.
14. *Ліквідація аварій у вугільних шахтах...* – С. 10.
15. Там само. – С. 10.
16. Там само. – С. 13.
17. Там само.

SUMMARY

The position of mine-rescuing service in Donbase in days of the Second World War is analyzed in the article on basis of the literature and archive materials. The positive and negative consequences of war are indicated.

Key words: *mining-rescuing service, mining-service, pit, respirator, safety devices.*

АННОТАЦИЯ

В статье на основании анализа литературы и источников сделан анализ состояния горноспасательной службы на Донбассе в годы Второй мировой войны. Выделены положительные и негативные моменты в деятельности службы.

Ключевые слова: *горноспасательная служба, горное дело, рудник, респиратор, техника безопасности.*